

Міністерство освіти і науки України
Інститут модернізації змісту освіти МОН України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди
Установа адукацыі «Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя
П.М. Машэрава»
Гістарычны факультэт

Комунальний вищий навчальний заклад
«Харківська академія неперервної освіти»
Київський університет імені Бориса Грінченка

Актуальні проблеми методики навчання
історії, правознавства та суспільствознавчих
дисциплін

ВИПУСК 7

Харків – 2015

Данная работа посвящена исследованию роли университетской кафедры в формировании социальной компетентности учеников при изучении истории Украины в общеобразовательном учебном заведении. Акцентируется внимание на том, что формирование социальной компетентности является важной составляющей учебно-воспитательного процесса. Ведущую роль играет деятельность университетской кафедры, ведь ученики имеют возможность действовать за пределами учебных условий и ситуаций, переносить знания и умение в практический вид деятельности.

This work is sanctified to search of role of university department informing of social competence of students at the study of history of Ukraine in general educational establishment. Attention is accented on that forming of social competence is the important constituent of educational-educator process. A leading role is played by activity of university department, in fact students have the opportunity to cooperate outside educational terms and situations, carry knowledge and ability in the practical type of activity.

УДК 371.321:908(477):371.018.5(477.54)''1917-1918''

Маньківська Т.О. канд. істор.наук, ст. лаборант кафедри географії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

ВИКЛАДАННЯ ПРЕДМЕТІВ УКРАЇНОЗНАВСТВА У ШКОЛАХ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В 1917–1918 РР.

У статті аналізуються програми з українознавчих дисциплін 1917 – 1918 рр. та особливості їх запровадження в Харківській губернії.

Ключові слова: навчальні програми, дисципліни українознавства, школи, Харківська губернія.

Доба національно-визвольних змагань дала перший конкретний досвід запровадження українознавчих дисциплін у шкільні програми. Попри цілий ряд перепон (необхідність налагодження видавництва українських підручників і підготовки педагогів-

фахівців для навчання дітей українській мові й літературі, історії й географії України, і в той же час, відсутність для цього тривалого часу і достатнього фінансування) позитивних результатів усе ж було досягнуто, хоч і не скрізь значних.

Питання реформування освіти в період Української національно-демократичної революції, зокрема, й запровадження предметів українознавства у школах, уже знайшло своє відображення в працях таких дослідників, як Березівська Л. Д. [1], Богуславська В. Г. [2], Боровик А. М. [3], Передерій І. Г. [4]. Проблему місцевої, харківської, специфіки освітніх перетворень порушувала у своїх працях Сорочан Н. А. [5]. Метою ж даного дослідження є аналіз програм з українознавчих предметів та їх запровадження у Харківській губернії у 1917–1918 рр.

Українізація школи стала одним з основних векторів освітньої політики Центральної Ради, реальне втілення якої розпочалось з осені 1917 р. 12 жовтня 1917 р. генеральний секретар освіти І. Стешенко в циркулярному розпорядженні оголосив місцевим земським і міським самоврядуванням, що в нижчих початкових школах з осені 1917 р. вводиться навчання українською мовою, а також вивчення українознавчих дисциплін (історія та географія України), при наявності відповідно підготовлених для цього вчителів. При цьому зберігалися права національних меншин на освіту рідною мовою [6, арк. 3]. 7 листопада 1917 р. до Лебединської повітової управи надійшло повторне роз'яснення, що це розпорядження було обов'язковим для «всієї української землі», оскільки лебединське земство не поспішало

відповідний циркуляр втілювати в життя [7, арк. 65–65 зв.].

Згідно з даними, зібраними Секретарством освіти, із 11 повітів Харківської губернії було українізовано лише 2 (ще один – частково), не українізовано – 1, відомості з решти 7 повітів узагалі були відсутні. Подібна ситуація склалася й у Таврійській та Катеринославській губерніях, де українізація також зустрічала значні перешкоди на шляху запровадження. Натомість у сусідній з Харківською Полтавській губернії із 15 повітів 10 було українізовано повністю, а ще 5 – частково [3, с. 53].

Більшість середніх державних навчальних закладів уже наступного шкільного року (1918/1919 рр.) мала перейти на українську мову навчання у зв'язку із загальним поділом шкіл між національностями. [8, арк. 20]. Але зміна політичної ситуації в Україні скорегувала ці плани.

Політика українізації школи знайшла своє продовження і найбільш послідовне втілення вже в часи гетьманату П. Скоропадського. 22 липня та 5 серпня 1918 р. Міністерство народної освіти і мистецтва видало накази «Про утворення національної нижчої початкової школи з початку наступного 1918–1919 шкільного року» і «Про утворення національної вищої початкової школи (1918–1919 рр.)», для втілення яких необхідний був відповідно підготовлений учительський склад [9, с. 275–277]. За виконанням цих наказів мали

слідкувати губернські та повітові земські управи [10, 1918, № 134, с.2].

1 серпня 1918 р. був прийнятий закон про введення дисциплін українознавства (українська мова та література, історія та географія України) до програм середніх навчальних закладів. Згідно із законом у всіх жіночих і чоловічих середніх, професійних, комерційних школах, учительських семінаріях та інститутах, духовних семінаріях вводилася штатна посада вчителя української мови та літератури, з навантаженням у 12 годин лекцій на тиждень, і позаштатна – вчителя географії та історії України, з навантаженням у 6 годин на тиждень. Особи, які займали ці посади, користувались усіма правами, що й учителі відповідного типу школи, «щодо платні, пенсії та правного становища». У разі навантаження у 12 годин на тиждень посада вчителя географії та історії України теж ставала штатною [11, 1918, № 32, с. 1].

Департамент середньої освіти прохав «Просвіти» та професійні вчительські організації допомогти в пошуку необхідних кадрів. При цьому особи, які бажали зайняти посаду, повинні були подати відповідне прохання, оплативши гербовий збір, безпосередньо до департаменту, додавши всі необхідні документи в оригіналах [10, 1918, № 151, с. 2]. Отож намічені за періоду Центральної Ради напрямки реформування освіти отримали подальший розвиток в

освітній політиці гетьманського уряду.

Попри закон про введення викладання українознавчих предметів у середніх школах, багато гімназій його не виконувало. Українська мова та література, українознавство викладалось упродовж 1917/1918 навчального року лише в 2 реальних школах та 4 жіночих гімназіях з усіх, що підлягали Харківському шкільному округу [12, арк. 30–30 зв.]. У зв'язку з цим міністр народної освіти і мистецтва М. П. Василенко 7 листопада 1918 р. у своєму зверненні попередив керівників середніх навчальних закладів про їхню відповідальність за виконання законів і розпоряджень Міністерства [13, арк. 69].

Винятком із цієї ситуації може слугувати приклад першої Харківської української імені Б. Грінченка гімназії, заснованої 9 вересня 1917 р., ще в період Центральної ради (ініціатива відкриття належала Харківському товариству «Просвіта») [14, арк. 1; 5, с. 180]. Серед її педагогів (станом на 3 червня 1918 р.) знаходимо імена видатних діячів освіти, науки, літератури, зокрема М. Сулиму, Х. Алчевську, М. Йогансена. Педагогічна рада гімназії обрала 20 грудня 1917 р. директором літературознавця, бібліографа, громадського й освітнього діяча М. А. Плевака (затвердження про обрання на посаду було здійснене вже Міністерством освіти Української Держави 16 травня 1918 р.) [14, арк. 7, 8, 12 зв.–13].

У зв'язку з процесами українізації освіти постало питання розробки нових програм, без яких учителям було б надзвичайно важко зорієнтуватися у своїй роботі. Секретарство освіти розпочало цю роботу восени 1917 р. Упродовж декількох місяців були розроблені нові програми, а також посібники з мови, літератури, історії, географії, математики, хімії та інших предметів українською мовою [15, с. 77–78].

У окремих повітах Слобожанщини програми створювались за ініціативою місцевих педагогів. Так на III-му з'їзді Валківського союзу вчителів і діячів з народної освіти на початку вересня 1917 р. була обговорена програма з дисциплін українознавства, розроблена за участі вчителів-слухачів літніх учительських українських курсів. Доповідач, лектор курсів п. Пелих, зазначив, що вона передбачає поділ шкіл на три розряди: 1 – початкові училища, у яких є всі умови для введення навчання на українській мові; 2 – початкові училища, де українську мову можна використовувати як допоміжну; 3 – початкові училища з російською викладовою мовою, на якій учням будуть надаватись відомості з українознавчих дисциплін (історії й географії України і т. ін.). Для вчителів, які не володіли українською мовою, програму переклали також і на російську. З'їзд постановив розіслати програму по всіх початкових школах повіту [16, арк. 103–103 зв.].

Забезпечення шкіл українськими підручниками було одним з першочергових завдань в освітній політиці українських національних урядів та органів місцевого самоврядування. До шкільного інформаційного бюро, заснованого 25 липня 1917 р., мали подавати відомості від земських управ про необхідну кількість примірників [6, арк. 1].

Проблема забезпечення шкіл підручниками обговорювалась на всеукраїнських і місцевих учительських з'їздах. Цю тему піднімали на Першому з'їзді українського вчителства на Слобожанщині (15 квітня 1917 р.) і постановили створити спеціальний комітет для перегляду українських підручників, а також звернутися до земств, міського керівництва та громадськості з проханням профінансувати видавництво підручників аби забезпечити ними до осені всі школи [17, 1917, № 5, с. 1–2].

Однак, виконати такий план повністю не вдалося. 17 листопада 1917 р. Куп'янська міська управа причинами того, що навчання в міських початкових школах не проводилось українською мовою, називала відсутність учителів та неможливість добути необхідні підручники [18, арк. 1]. З тих же причин у Зміївському повіті до грудня 1917 р. були українізовані 4 із 215 початкових шкіл [19, арк. 1, 14 – 15 зв.]. У тих школах повіту, де навчання велось українською або українською та російською мовами, учителі в 1917/1918 навчальному році використовували букварі та

читанки С. Русової, С. Черкасенка та Б. Грінченка. Українських підручників з інших предметів не було взагалі [20, арк. 49–49 зв., 57–58 зв., 80–82 зв., 111–111 зв., 126–126 зв.]. Та поки через їхню відсутність одні вчителі відмовлялись вести уроки українською мовою, інші виходили з положення за допомогою лекційного методу, а для читання використовували тексти художньої літератури [20, арк. 7–7 зв., 18–18 зв., 30–30 зв., 105–106 зв.].

У Харківському повіті в цей же період у школах з українською мовою навчання вчителі використовували букварі й читанки тих же авторів. Ще два початкові училища мали задачники Чепіги, з інших предметів українських підручників педагоги взагалі не вказали. Також в одній зі шкіл вчителі використовували для читання учнів також «Кобзар» Т. Г. Шевченка [21, арк. 3–5 зв., 22–24 зв., 55–55 зв., 57–59 зв., 61–62 зв., 69–70 зв., 72–72 зв., 78–79 зв., 81–81 зв., 87–87 зв., 91–93 зв., 98–98 зв., 105–105 зв., 110–111 зв., 121–121 зв., 123–124 зв., 131–131 зв., 134–134 зв., 136–136 зв., 153–154 зв., 156–156 зв.].

У вересні 1918 р. Харківське губернське земство вже мало українські абетки та невеликий запас українських підручників з різних предметів для 2-го й 3-го відділення початкових шкіл, а на букварі ще очікувало. На вільному ринку на Харківщині такі книги зустрічались рідко, а коштували дорого [22, 1918, № 55, с. 4]. Тож

замовляти їх доводилось переважно в Києві.

Більшість учительства звикла до прямих і чітких вказівок, які практикувались у дореволюційний період, а тому за відсутності програм відмовлялось проводити навчання з українознавчих дисциплін. Незважаючи на те, що план предметів із таблицями годин для нижчих початкових шкіл був розроблений ще на початку вересня 1918 р. Міністерством народної освіти і мистецтва, однак на місцях його не завжди вчасно отримували. Так, Вовчанська міська управа прохала надіслати його примірники в листопаді 1918 р. [23, арк. 21–22 зв.; 24, арк. 29]. Тож очевидно, що початок навчального року вчителі провели на власний розсуд. Загалом же планом передбачалось для нижчих початкових шкіл на 1918/1919 навчальний рік по 12 годин для 1-го та 2-го класу та по 10 годин на тиждень для 3-го і 4-го класу з рідної мови, по 3 години з географії України для 3-го і 4-го класу (в 3-му класі такі заняття обмежувались вивченням краєзнавства), по 2 години для 3-го та 4-го класу з історії України [25, 1918/1919, №2, с. 125].

Навчальні плани з українознавства для середніх шкіл Міністерство народної освіти і мистецтва надіслало до Комісаріату у справах Харківського шкільного округу (далі – ХШО) лише 29 жовтня 1918 р., при цьому детальні програми з пояснюючими записками обіцяло надати пізніше [26, арк. 157]. Такі затримки позначалися на якості праці вчителя,

який, не знаючи програм, міг покладатися лише на власні орієнтири в цих дисциплінах.

Крім того, Міністерство народної освіти і мистецтва рекомендувало Комісаріату ХШО запроваджувати гурткові заняття для вивчення української літератури й історії України, допомагати «порадно і матеріально» учням у заснуванні за їх бажанням українських читалень. Бажаними також визнавались проведення театральних постановок кращих українських п'єс, літературно-вокальних вечорів, лекцій з декламації української поезії, подорожей у місця, пов'язані з видатними подіями в історії українських земель та для ознайомлення з історичними пам'ятками [26, арк. 121 – 121зв.].

За спеціальними покажчиками пісень і літератури від Міністерства народної освіти і мистецтва Комісаріату ХШО пропонувалось прослідкувати за організацією хорів та відділів української літератури і науки у фундаментальних і шкільних бібліотеках [26, арк. 121 – 121зв.].

Зрештою, кожна школа, гімназія чи училище повинні були мати ще й учителя для викладання предметів українознавства у той час, як жоден із дореволюційних педагогічних навчальних закладів за такою спеціальністю не готував. Тому такі предмети доручались переважно філологам (російська мова) та історикам.

Улітку 1918 р. середні навчальні заклади подавали Міністерству народної освіти і

мистецтва відомості про вчителів, котрі будуть викладати предмети українознавства чи вести свої дисципліни на українській мові з нового 1918/1919 навчального року. За такими даними у Харківській 3-й гімназії викладати українську мову мав В. Штангєєв (випускник університету), історію України – В. Оберемок (з вищою освітою, член Харківського історико-філологічного товариства), географію України – О. Гусаковський (з ученим ступенем) [27, арк. 19-19зв.; 28, арк. 4-5, 9]. За списками Вовчанського реального училища історія та українознавство відводились О. Клименку (мав вищу освіту), а українська мова – Я. Стороженку (закінчив учительську семінарію, тому допущений був до викладання лише в нижчих класах) [27, арк. 84 – 84зв.]. у Зміївській жіночій гімназії українську історію і географію мав викладати її директор – В. Ступницький, а українську мову – Г. Степанова (обоє з вищою освітою) [27, арк. 113 – 113зв.]. У Харківській 1-й чоловічій гімназії географія та історія України, а також українська мова відводились кандидату університету В. Ястремському [29, арк. 137 – 137зв.]. а в Харківській 1-й українській гімназії імені Б. Грінченка вже викладали українську мову М. Сулима та В. Гальченкова, а українську літературу – М. Плевако [14, арк. 12 зв. – 13].

За програмами на 1918/1919 навчальний рік в жіночих гімназіях з російською викладовою мовою історію України вивчали у

комплексі з російською і всесвітньою, починаючи з третього класу. Спочатку йшов так званий «елементарний курс з додатками актів з російської історії». З четвертого по шостий класи та перший семестр сьомого класу вивчали всесвітню і російську історію по старим програмам (допускалось скорочення матеріалу за рішенням педагогічних рад). На другий семестр сьомого класу припадав скорочений курс історії України, а на восьмий клас – уже систематичний. У чоловічих гімназіях історія України вивчалась більш широко. На перший клас відводився період починаючи з Київської Русі і до XIV століття. За перший семестр другого класу вивчалась історія України з XIV століття до 1654 року (у другому півріччі – історія Росії до Петра I). У третьому класі за перше півріччя гімназисти проходили решту історії Росії, а в другому півріччі – історію України «до останнього часу». На четвертий – сьомий класи припадало вивчення всесвітньої історії та історії Росії за старими програмами (розмір скорочення встановлювали самі педагогічні ради гімназій), на восьмий – систематичний курс з історії України. Шкільний план з історії України для реальних училищ був інтенсивнішим, бо навчання тривало в цих освітніх закладах лише сім років [26, арк. 159 – 160, 226 – 227, 232 – 232зв.]. Тож теми з історії України інтегрувалися в старі програми, а вивчення спочатку частин, а потім систематизованого короткого курсу

з української історії на сьогодні видається непослідовним кроком. Звичайно, викладання історії України в школах вимагало відповідно підготовлених вчителів-фахівців, яких і в 1918 р. не вистачало. Подібний недолік міг би бути усунений з проходженням певного часу, але українські національні уряди його не отримали: унаслідок військово-політичної боротьби влада в Україні знову змінилася.

Отже, запровадження предметів українознавства у школах Харківської губернії у 1917–1918 рр. не мало загального характеру попри те, що українізація була елементом державної освітньої політики. Зіткнувшись з проблемами відсутності підручників та несвоєчасним отриманням програм через складну воєнно-політичну ситуацію частина вчителів все ж знаходила вихід із ситуації, використовуючи власні розробки та художню українську літературу. Більш детально програми і плани з українознавчих предметів були розроблені вже Міністерством народної освіти і мистецтва Української Держави. У цей час осередком української шкільної освіти в регіоні була Харківська перша українська гімназія імені Б. Грінченка.

Джерела та література:

1. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія / Л. Д. Березівська. – К. : Богданова А. М., 2008. – 406 с.

2. Богуславська В. Г. Народна освіта України в добу національно-демократичної революції 1917–1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Богуславська Валентина Григорівна. – Донецьк, 2001. – 19 с.
3. Боровик А. М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917–1920 рр.) / А. М. Боровик. – Чернігів : Чернігівські обереги, 2008. – 368 с.
4. Передерій І. Г. Розбудова національної системи освіти в Україні за доби Центральної Ради: історичний аспект : монографія / І. Г. Передерій. – Полтава : Вид-во ПолтНТУ, 2009. – 160 с.
5. Сорочан Н. А. Перша українська гімназія у Харкові за часів Центральної ради і Гетьманату П. Скоропадського / Н. А. Сорочан // Харкову – 350 років: історичні аспекти та погляд на сучасні проблеми: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2004 р.) / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; уклад. Е. І. Романова, Л. В. Хлесткова. – Х., 2004. – Ч. 1. – С. 177–183.
6. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 12.
7. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 52.
8. Державний архів Харківської області (далі - ДАХО). – Ф. 655. – Оп. 1. – Спр. 59.
9. Історія української культури : зб. матеріалів і документів / упоряд. Б. І. Білик, Ю. А. Горбань, Я. С. Калакура [та ін.] ; за ред. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука. – К. : Вища школа, 2000. – 607 с.
10. Нова Рада / [Товариство підмоги літературі, науці і мистецтву; А. Ніковський]. – К., 1917–1918.
11. Державний вісник / [ред. І. Юшишин.]. – К., 1918.
12. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 3. – Спр. 27.
13. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 399.
14. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 117.
15. Розовик Д. Ф. Культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр.: до 175-ї річниці Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка / Д. Ф. Розовик ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Аквілон-Плюс, 2011. – 543 с.
16. ДАХО. – Ф. 307. – Оп. 1. – Спр. 1^а.
17. Рідне слово. Харків, 1 квітня – 31 жовтня 1917 р. № 1–22. – Х., 1917.
18. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 959.
19. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 957.
20. ДАХО. – Ф. 304. – Оп. 1, т. 4. – Спр. 3065.

21. ДАХО. – Ф. 304. – Оп. 1, т. 4 .
– Спр. 3071.
22. Земские известия. : орган Лебединської управи / [ред. А. И. Лесков]. – Лебедин, 1918.
23. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 956.
24. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 780.
25. Вільна українська школа : орган Всеукр. учительської спілки. – К., 1917–1919.
26. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 421.
27. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 600.
28. Центральний державний історичний архів України (м. Київ). – Ф. 2017. – Оп. 1. – Спр. 249.
29. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 598.

В статтє анализируются программы с украиноведческих дисциплин 1917 – 1918 гг. и особенности их введения в Харьковской губернии.

Ключевые слова: учебные программы, дисциплины украиноведения, школы, Харьковская губерния.

Curriculum of Ukrainian subjects of 1917 – 1918 and features of its introduction in Kharkiv province are analyzed in the article.

Key words: curriculum, Ukrainian subjects, schools, Kharkiv province.

УДК 372.893

Махаріна Л. М., учитель історії та правознавства
Балаклійської загальноосвітньої школи I-III ступенів №2
Балаклійської районної ради
Харківської області,
вища кваліфікаційна категорія,
вчитель-методист

БАГАТОПЕРСПЕКТИВНИЙ ПІДХІД У ВИКЛАДАННІ ІСТОРІЇ

У статті розглядається багатоперспективний підхід у викладанні історії як важливий критерій сучасного уроку. Представлені матеріали з досвіду роботи за цим напрямом.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розбудови української держави суспільство висуває особливі вимоги до системи освіти. Найважливіше завдання школи сьогодні – запровадження в

навчально-виховний процес нових освітніх технологій, прийомів та засобів, які допоможуть створити оптимальні умови для найбільш повної реалізації духовного,